

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ С ПОЗИЦИИ ПСИХОЛОГИИ ВРЕМЕНИ

Савенкова І.І. Теоретико-методологічні засади дослідження індивідуально-типологічних властивостей особистості з позиції психології часу / І.І.Савенкова // Актуальні проблеми психології: [зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України] / [за ред. С.Д.Максименка, В.О.Моляка, Г.О.Балла, М.Й.Боришевського, Т.В.Говорун, Л.М.Карамушки, В.В.Москаленко]. – Серія: Соціальна психологія. – К., 2014. – Випуск 6. – Том 11. – Книга 2. – С.294-302.- ISSN 2217-6245.

Савенкова І.І.,
доцент кафедри спеціальної психології,
корекційної та інклюзивної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ИНДИВИДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ З ПОЗИЦІЇ ПСИХОЛОГІЇ ЧАСУ

Постановка проблеми дослідження. Проблема прогнозування перебігу психосоматичних захворювань на цей час недостатньо розроблена і в теоретико-методологічному, і в практично-впроваджувальному аспектах. Дослідження за цією проблематикою (А.Квасенко, Ю.Зубарев, А.Личко, В.Менделевич, М.Нікольська, Б.Карвасарський) майже виключно були пов'язані з вивченням впливу порушень з боку соматичної сфери на психіку. Лише порівняно недавно почали з'являтися дослідження, пов'язані з експериментальним аналізом впливу психічних факторів на функцію окремих органів та систем організму (Е.Вебер, К.Гейер, П.Вітквер, Л.Бурлачук, Л.Терлецька, І.Вітенко).

Принцип індивідуального підходу в лікуванні вимагає комплексного врахування психологічних особливостей кожної особистості, і не випадково покладений у підгрунття розв'язання важливої проблеми сучасної медицини – подолання хронізації психосоматичних захворювань.

Причину виникнення захворювання, тобто функціональних порушень органів та систем організму, які призводять до зриву роботи організму в цілому, неможливо зрозуміти без знання психологічних особливостей особистості хворого, а без цього важко й спрогнозувати перебіг конкретної хвороби (С.Максименко) [5]. Н.Максимова зазначає, що «першопричина, котра дає поштовх до появи різних захворювань, найчастіше виявляється у психології людини» [4, с.56].

Психологічна диференціація індивідуальних психологічних властивостей людини показує, що ознаки соматичних розладів повністю узгоджені з ними й, відповідно, можуть бути досить прогнозовані й визначені з урахуванням типологічних груп, а також залежні від індивідуального (власного) біологічного часу (Д.Елькін [11], В.Лісенкова [3], Б.Цуканов [9]).

Залежність індивідуально-типологічних особливостей людини від часових параметрів (часових характеристик, фактора часу, одиниці часу), а також їх співвідношення є міждисциплінарною проблемою, і тому вивчається рядом наук: філософією, психологією, медициною, біологією, фізіологією (Ф.Александр, Ф.Данбар, Г.Васильченко, В.Ніколаєва, С.Максименко, Л.Бурлачук, В.М'ясищев). Окремі аспекти проблеми вивчалися й відображені в дослідженнях Н.Чепельової [10].

Застосування у практичній діяльності знань про систему взаємозалежностей та їх співвідношення між індивідуально-типологічними особливостями, часовими характеристиками, фактором часу, одиницею часу у суб'єктів, що страждають на психосоматичні захворювання, мають принципове значення під час проведення цілеспрямованого психолого-соматичного впливу, у розробці своєчасного прогнозування розладу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як показав аналіз наукової літератури з проблеми дослідження, вивчення взаємозв'язку і взаємозалежності соматичних порушень (на прикладі психосоматичних захворювань із урахуванням індивідуально-типологічних особливостей особистості) від часових параметрів, а також їх співвідношення, залишилося поза увагою вчених.

Необхідність її вивчення зумовлена не тільки психологічним, але й соціальним значенням, оскільки дозволяє вирішити одне із завдань сучасного суспільства, пов'язане зі зміцненням здоров'я нації, у першу чергу, її працездатної частини. Це дозволяє відповідально вирішувати соціально-економічні питання, що постають перед нашою молодого державою.

Разом із тим, відкритими в окресленому проблемному полі залишаються питання прогнозування перебігу психосоматичних захворювань кожної окремої нозологічної форми хвороби у типологічній групі безперервного спектру « τ -типів» (часових типів за Б.Цукановим) та ступеня виразності психологічних та клінічних проявів хвороби у людей, котрі страждають на хронічні розлади.

Ми звернулись до розгляду питання прогнозування прояву індивідуально-типологічних властивостей особистості та перебігу психосоматичних захворювань із позиції психології часу.

Метою нашого дослідження є виокремлення теоретико-методологічних засад вивчення індивідуально-типологічних властивостей особистості з позиції психології часу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У дослідженнях Б.Цуканова [9] представлені результати, які переконують нас, що домінантна хвороба локалізується у межах своєї типологічної групи. Розподіл післяінфарктних хворих дав чіткий поділ безперервного спектру „ τ – типів ” на типологічні групи. Проводячи систематичне визначення власної одиниці часу індивідів із хронічними неінфекційними захворюваннями (хвороби печінки, нирок, шлунку), Б.Цуканов отримав їх локалізацію у типологічних групах

безперервного спектру „τ – типів ” [9, с.94]. Ці результати дослідження відповідають тому, як Гіппократ пояснював походження хвороб у представників певних типологічних груп перевагою однієї з чотирьох рідин в організмі.

Таким чином, ми підходимо до розгляду питання „психосоматичних захворювань ” з позиції законів переживання часу [9;11]. А що стосується часу, то Д.Елькін зазначав: „Сприйняття часу, відображаючи об’єктивну реальність, дає людині змогу орієнтуватися у зовнішньому середовищі, причому дає об’єктивно вірну уяву про нього” [11, с.36]. Використовуючи вираз М.Шагіняна стосовно того, що кожен індивід має свій „маленький Хронос”, Б.Цуканов додав: „Зі своєю швидкістю перебігу часу і зі своєю часовою перспективою” [9, с.233]. Д.Елькін розглядав залежність точності відтворення тривалості від типу темпераменту [11, с.25-28]. Він звернув увагу на деякі відмінності у точності відтворення проміжків часу в холериків, сангвініків, меланхоліків, флегматиків, але не дав повного опису ставлення до актуального переживання часу представниками цих чотирьох типологічних груп. В.Богораз писав, що кожен живий індивід має свій власний час, тобто сангвінік – один, флегматик – інший. На його думку, хоча ці розрізнення й невеликі, все ж повного співпадання аж ніяк не існує. У працях Б.Цуканова [9] науково доведено, що представникам різних типологічних груп не тільки притаманний „різний час”, а й має місце схожість ставлення до переживання часу в індивідів, які належать до однієї типологічної групи, що вказує на наявність узагальнених профілів, що співставляються класичній типології темпераментів. Загалом, він виділяє й детально аналізує п’ять типів профілів [9].

Такі відомі дослідники часу, як Є.Головаха, А.Кронік, П.Фресс [7], Д.Елькін [11] зазначали, що людство у процесі відтворення зберегло себе у стійких межах типологічних груп упродовж усієї попередньої історії. Тому й індивідуально зумовлені особливості відношення до часу вплинули на діяльність суб’єктів, їх філософські узагальнення, політичні погляди, поетичні

твори. На переконання І.Білявського, аналіз таких впливів дає змогу досить чітко відтворити індивідуальну своєрідність історичних особистостей. П.Фресс [7] наголошує, що консервативної ідеології притримувались суб'єкти з орієнтацією у минуле, а радикальної – ті, котрі звертались у майбутнє. Б.Цуканов підкреслює, що „особистість вибудовує своє ставлення до часу в історичному і навіть у космічному масштабі, враховуючи у ньому і час життя свого носія – індивіда ” [9, с.176]. Тому учений приходять до висновку, що між профілем індивідуально зумовленого відношення до часу і часом особистості немає лінійного зв'язку. Щоб оволодіти часом, треба, згідно з виразом П.Фресс, досягти „мудрості старих ” та прийняти час таким, яким він даний кожному із нас – з його тривалостями, нестачею та ненадійністю [7, с.45-46]. Враховуючи індивідуальні особливості щодо динаміки переживання часу та узагальнені профілі індивідів, спробуємо визначитися з критеріями типології доміантних хвороб. Для цього необхідно відповісти на запитання: чи існує диференціація «факторів ризику» психосоматичних захворювань?

Виклад основного матеріалу дослідження. Дискретний відлік індивідуального часу призводить до того, що на рівні суб'єктивних переживань і поведінкових проявів життя людини проходить нерівномірно, тобто протягом життя чітко виділяються періоди, у середині яких людина знаходиться в оптимальній психосоматичній формі, а на початку і в кінці – у мінімумі своїх можливостей. Такі періоди отримали назву *великого біологічного циклу* [9]. Його тривалість для середньостатистичного суб'єкта становить 7,65 року. Міжіндивідуальний діапазон коливань у відповідності до значень « τ -типів» - від 6,5 до 9,5 років. Сьогодні ми з упевненістю говоримо про те, що в масштабі великих біологічних циклів відбувається віковий розвиток психіки, коливання успішності діяльності, загострення хронічних неінфекційних захворювань, а також психосоматичні кризи особистості [6].

Серцево-судинні захворювання часто супроводжуються порушеннями ритму серця. Психологічні передумови розвитку цих порушень залишаються нез'ясованими. На особливу увагу заслугоує вивчення особистісних рис

хворих та побудова психологічного портрету пацієнтів із функціональними порушеннями ритму серця.

Якщо порівняти ставлення до часу індивідів із різними формами прояву аритмій, то з'ясується, що суб'єкти з *відносною тахікардією* мають тенденцію до переоцінки та недовідмірювання запропонованих проміжків часу. Суб'єкти з *відносною брадикардією* недооцінюють та перевідмірюють проміжки часу. Для порівняння зазначимо, що суб'єкти з *нормокардією* (без порушень ритму) дають приблизно однакове число відхилень як у бік перевідмірювання та недооцінки, так і в бік недовідмірювання та переоцінки інтервалів [6, с.43]. Таким чином, можна припустити, що кореляційне відношення між «т-типом» та частотою серцевих скорочень, як у прямому, так і в зворотному порядку, існує. Причому, зв'язок має бути досить високим. Це пояснюється тим, що тривалість «дійсного справжнього» відкрита за допомогою метода відтворення, який для виконання потребує від досліджуваного великої напруги довільної уваги.

Як переконують дослідження Д.Ліндслі та Є.Хомської, довільність уваги забезпечує загальний рівень активної бадьорості мозку [8]. Особливу роль у регуляції довільної уваги відіграє чолова кора, активність якої у більшій мірі залежить від кровопостачання, тобто від ритму роботи серця. Розглядаючи принцип дії механічного годинника, Ф.Завельський зазначав, що «маятник – серце сучасного годинника» [2, с.23]. За допомогою отриманого зв'язку можна констатувати наступне. Якщо механізм, який вимірює хід індивідуального переживання часу, знаходиться в мозку, то серце – маятник цього годинника. У зв'язку з цим, перспективним стає подальше вивчення психологічних особливостей таких хворих, як «переважаючих» у безперервному спектрі «т-типів», задля прогнозування схильності їх до аритмій, профілактики досліджуваних захворювань та допомоги лікарям в організації їх ефективного лікування.

Для вирішення цієї проблеми необхідно звернутись до оцінки тривалості біологічного циклу життя індивіда [9, с.143], а саме до співвідношення

тривалості біологічного циклу та періодичності загострення психосоматичного захворювання. Для кожної групи хворих розраховується середній вік, прожитий від дати народження до початку захворювання у значенні великого біологічного циклу та переводиться у роки. За законом переживання власного часу суб'єктом, великий біологічний цикл індивіда визначається за формулою:

$$C = 8,5 \tau \text{ (років),}$$

де τ – власна одиниця часу індивіда.

Ця одиниця виконує роль «кроку», яким вимірюється плин часу життя кожного індивіда з моменту народження.

Б.Ананьєв підкреслює, що ці цикли та фази розвитку «є характеристики часові» і не можуть бути незалежними від ходу центрального годинника індивіда. Враховуючи безперервність останнього, Б.Цуканов висунув припущення, що передавальне число 1:4 зберігається в індивідів, які знаходяться в діапазоні $0,8c \leq \tau \leq 1,0c$ при переживанні ними багатодобових, багатомісячних та багаторічних циклів [9, с.211]. Виявлено, що в індивідів із гіпертонічною тенденцією через періоди $T_p = 3$ спостерігається різкий стрибок артеріального тиску, що слушно розглядати як своєрідну позначку моменту «кінець-початок» багатодобового циклу в часі, котрий переживається суб'єктом.

Таким чином, поняття «С-період» може розглядатись як *психолого - часовий індикатор загострення хронічного психосоматичного захворювання*.

Аналіз віку хворих на соматичні розлади від дати народження до початку загострення дасть можливість переконатись у тому, що «місце найменшого опору» виявляється найбільш вразливим на кінці тривалого біологічного циклу або його тривалих чвертей, які є вузловими точками – *точками фазової сингулярності* прояву «переважаючих» хвороб. Ці хвороби починають повторюватися з певною періодичністю в залежності від типологічної групи, а приймають хронічний характер тому, що не діагностуються на ранніх етапах онтогенезу. Простеживши «С-періодичність» захворювань, можна буде стверджувати, що у житті індивіда є ряд окремих вікових точок, які мають

бути критичними, і саме у цих точках спостерігаються загострення психосимптоматики хронічних захворювань; а також визначитись з тривалістю періодів реконвалесценції (видужання) та ремісії (затухання) хвороби у кожного окремого хворого. А чому саме тут відбувається загострення хвороби? Відповідь на це запитання знаходимо у теорії переживання часу, яка пояснює, що природа темпераменту пов'язана з біоенергетичними процесами в організмі індивіда, і будь-який біоенергетичний цикл має розгортання на «стрілі внутрішнього часу» організму [6, с.21]. За завершений період в організмі проходить ряд внутрішніх змін, що призводять до зовнішніх змін фізіологічного та психологічного характеру. Для більшості людей із хронічними психосоматичними захворюваннями спільним є те, що загострення клінічних проявів хвороби не тільки збігаються з початками чверті поточних циклів та з їх закінченням, але і починають повторюватися з періодичністю $\frac{1}{4} C$, $\frac{1}{2} C$, $\frac{3}{4} C$ залежно від належності до типологічної групи. Хвороба набуває хронічного характеру тому, що не діагностується на ранніх етапах онтогенезу.

Своєчасна комплексна психологічна та комбінована медикаментозна профілактика створить умови для запобігання його загострення та допоможе зупинити хронізацію самого патологічного процесу.

Багато дослідників наводять вікову періодизацію онтогенетичного розвитку людини і виділяють фази соматичного, статевого, нервово-психологічного, інтелектуального дозрівання. Ці цикли і фази розвитку є тимчасовими характеристиками і не можуть бути незалежні від ходу центрального годинника індивіда. У концепції психології часу неоднорідність онтогенетичного розвитку описана *циклоїдною моделлю часу*.

Враховуючи, що "т-тип" є базовою основою особистості, а також, що суміжні нервово-психічні розлади мають вікову періодичність, можна виділити зону локалізації суміжних розладів відповідно до існуючих типологічних груп (і визначити часові рамки їхнього виникнення з погляду їх специфіки пережитого часу). Виходячи з циклоїдної моделі пережитого часу

зрозуміло, що початок і кінець великого біологічного циклу рознесено на величину C (великого біологічного циклу), яка, у свою чергу, поділяється на чверті. Життя будь-якої людини складається з декількох великих біологічних циклів. Але незалежно від того, який за кількістю великий біологічний цикл переживає людина на даному етапі, його чверть є критичною, організм знаходиться на мінімумі своїх можливостей, на спаді, і будь-яка стресова ситуація, можливо, навіть незначна, є пусковим механізмом для розвитку суміжних розладів [6, с.26].

Використовуючи C -періодичність, можна з точністю, яку має власний годинник індивіда, розрахувати критичний період, коли нервовий зрив виявляється в гострій формі. Цей період має припадати на останню чверть великого біологічного циклу, незалежно від того, який цикл за кількістю переживає пацієнт, і буде позначений, як $\frac{3}{4} C$ [9, с.156].

Водночас, стає можливим прослідкувати диференціацію неврастенічних розладів за нозологічними формами у типологічній групі безперервного спектру « τ – типів», яка необхідна і в медицині, й у психології, тому що вона відповідає на запитання: у кого та у якій формі можуть виникнути неврастенічні розлади.

Механізм виявлення часу гострого розвитку порушень соматичної сфери на основі індивідуально-типологічних особливостей суб'єкта визначить подальші діагностичні, реабілітаційні, профілактичні й прогностичні заходи.

Висновки. Теоретичний аналіз проблеми дослідження індивідуально-типологічних властивостей особистості з позиції психології часу дозволив прийти до наступних висновків:

1. Грунтуючись на результатах проведеного аналізу проблем, перспектив та завдань досліджень методів прогнозування перебігу психосоматичних захворювань, можна зробити висновок, що дослідження та виокремлення психолого-часових індикаторів психосоматичних захворювань можна вважати одним із найбільш перспективних напрямів психосоматичного підходу щодо попередження та своєчасної профілактики цих порушень.

2. Враховуючи психологічні індивідуальні особливості кожного окремого індивіда, схильного до психосоматичних захворювань, є можливість передбачити місце його найменшого опору. Щонайперше, такі окремі нозологічні форми захворювань, як хвороби серцево-судинної системи, органів дихання, травлення та сечостатевої системи. Дослідницька процедура має бути спрямована на виявлення взаємозв'язку і взаємозалежності індивідуально-типологічних особливостей у суб'єктів із соматичними порушеннями від часових параметрів (часових характеристик, фактора часу, одиниці часу) і співвідношення між ними.

3. Запропонований механізм визначення часу гострого прояву психосоматичних захворювань або часових «зон ризику» дозволить розробити модель схематичного відображення часових періодів розвитку соматичних порушень, тобто уявити, як відбувається формування психосоматичних порушень у певних вузлових точках або точках фазової сингулярності. Поняття «С-період» може розглядатись як психолого-часовий індикатор загострення хронічного психосоматичного захворювання. Своєчасна комплексна психологічна та комбінована медикаментозна профілактика створить умови для запобігання його загострення та допоможе зупинити хронізацію самого патологічного процесу.

Таким чином, визначені та проаналізовані у статті ключові питання виокремлення психолого-часових властивостей особистості хворих на психосоматичні захворювання, з одного боку, виступають як методологічне підґрунтя для розробки та практичного втілення системи хронопсихологічного прогнозування перебігу цих захворювань, а з іншого – окреслюють конкретні напрями подальшого вивчення невирішених питань у цій сфері, зумовлюють необхідність їх перевірки найвагомим критерієм істинності – практикою.

Література

1. Ершова – Бабенко И. Психосинергетические стратегии человеческой

- деятельности: [Монография] / И. Ершова – Бабенко. – Одесса: Астропринт, 2005. – 232с.
2. Завельский Ф.С. Время и его измерение / Ф.С.Завельский. – М.: Наука, 1961. – 231с.
 3. Лисенкова В.П. Об особенностях отражения пространства и времени / В.П. Лисенкова // Психологический журнал. – 1981. – Т.2, №1. – С.113-119.
 4. Максимова Н.Ю. Основы дитячої патопсихології / Н.Ю.Максимова, К.Л.Мілютіна, В.М.Піскун. – К.: Перун, 1996. – 462с.
 5. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. - К.: ТОВ «КММ», 2006. - 240с.
 6. Савенкова І.І. Психолого-часові індикатори функціональних аритмій / І.І.Савенкова // Актуальні проблеми сучасної науки: [Зб. наукових праць VIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції]. – К., 2011. – С.210-215.
 7. Фресс П. Приспособление человека к времени: [Монография] / П. Фресс; [пер. с англ. А.Андрienко]. – М.: Прогресс, 1961. – 342с.
 8. Хомская Е.Д. Мозг и активация: [Монография] / Е.Д.Хомская. – М.: Высшая школа, 1972. – 231с.
 9. Цуканов Б.Й. Время в психике человека: [Монография] / Б.Й. Цуканов. – Одесса: Астропринт, 2000. – 198с.
 10. Чепелева Н.В. Психология чтения научной и учебной литературы в системе профессиональной подготовки студентов / Н.В.Чепелева. – К., 1992. – 387с.
 - 11.Элькин Д.Г. Восприятие времени / Д.Г.Элькин – М.: АПН РСФСР, 1962.- 246с.

Савенкова И.И.,
доцент кафедры специальной психологии,
коррекционного и инклюзивного образования
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИХ СВОЙСТВ ЛИЧНОСТИ С ПОЗИЦИИ ПСИХОЛОГИИ ВРЕМЕНИ

В статье представлены теоретико-методологические основы исследования индивидуально-типологических свойств личности с позиции психологии времени.

Проведенный теоретический анализ убеждает в том, что использование в практической деятельности знаний про систему взаимозависимостей и соотношения между индивидуально-типологическими, временными характеристиками, фактором времени, единицей времени у субъектов, которые страдают психосоматическими заболеваниями, имеет принципиальное значение во время проведения целенаправленного психолого-соматического воздействия.

Ключевые слова: индивидуально-типологические свойства личности, единица времени, фактор времени, временные характеристики.

Savenkova I.,
Associate Professor of Applied Psychology
Kyiv University named after V. Grinchenka

Theoretical and methodological foundations study of individual-typological properties of the person with the psychology TIME

The paper presents the theoretical and methodological foundations of the study of individual-typological properties of the person from the perspective of the psychology of time. The theoretical analysis shows convincingly that the use in the practice of knowledge about the system of interdependencies and relationships between the individual typological, timing, the time factor, the unit of time in subjects suffering from psychosomatic diseases, is of fundamental importance during the targeted psychological and physical effects . Keywords: individual-typological properties of the individual, the unit of time, the time factor, the temporal characteristics.